

УДК 94 (477) «15/17»

ОБРАЗИ РАЮ ТА ПЕКЛА В УКРАЇНСЬКІЙ ІКОНОГРАФІЇ СТРАШНОГО СУДУ XV–XVII СТОЛІТЬ

Дмитро ГРИГОРАК

студент КНУ імені Тараса Шевченка

Анастасія ГРИГОРАК

студентка КНУ імені Тараса Шевченка

Анотація. У статті розглянуто співіснування двох діаметрально протилежних образів раю та пекла на українських іконах Страшного суду XV – XVII ст. Зроблено аналіз розміщення на них двох образів раю: земного – лона Авраама і небесного – града Єрусалима. Досліджено появу поняття «Страшний суд» у соціумі.

Ключові слова: ікона, рай, пекло, есхатологія, Страшний суд.

ОБРАЗЫ РАЯ И АДА В УКРАИНСКОЙ ИКОНОГРАФИИ СТРАШНОГО СУДА XV – XVII ВЕКОВ

Дмитрий ГРИГОРАК

студент КНУ имени Тараса Шевченко

Анастасия ГРИГОРАК

студентка КНУ имени Тараса Шевченко

Аннотация. В статье рассмотрено сосуществование двух диаметрально противоположных образов рая и ада на украинских иконах Страшного суда XV – XVII вв. Сделан анализ размещения на них двух образов рая: земного – лона Авраама и небесного – града Иерусалима. Исследовано появление понятия «Страшный суд» в социуме.

Ключевые слова: икона, рай, ад, эсхатология, Страшный суд.

THE IMAGES OF HEAVEN AND HELL IN THE XV – XVII CENTURIES UKRAINIAN LAST JUDGMENT ICONOGRAPHY

Dmytro HRYHORAK

student of Taras Shevchenko National University of Kyiv

Anastasiia HRYHORAK

student of Taras Shevchenko National University of Kyiv

Annotation. The article examines the coexistence of two completely opposite images of heaven and hell depicted in the XV–XVII centuries Ukrainian icons of the Last Judgment. The authors researched the emergence of the concept of «Judgment» in the society. Particular attention is paid to research of iconographic image of hell, demonic symbols, classification of sinners and examination of the most popular sins in the society as well. The article analyzes the earthly (Abraham's bosom) and the heavenly (Heavenly Jerusalem) images of heaven depicted in Ukrainian icons.

Key words: icon, heaven, hell, eschatology, the Last Judgment.

Досліджуючи питання символіки на іконах Страшного суду, слід зазначити, що середньовічний іконопис вибудований на мові символів і багатозначних уподібнень. Практично всі елементи композиції – перспектива і колір, розмір, поза і орієнтація фігури – наповнені сенсом.

Тема іконографії Страшного суду на українських матеріалах висвітлена недовістатньо і переважно в мистецтвознавчому ключі. Вся відома нам історіографія XIX – XX ст. акцентує увагу переважно на естетичному, особливо на мистецькому, значенні ікон.

Велике значення для дослідження іконографії Страшного суду мають, зокрема, праці В. Мількова, Г. Подскальски, Л. Гнатенко, Д. Антонова, М. Майзульса, О. Сидора та ін.

Аналізуючи джерельну базу, слід наголосити, що до нашого часу збереглися лише давні зібрання ікон, серед яких цінні колекції Національного музею українського образотворчого мистецтва в Києві і Національного музею у Львові. Це два найбільші зібрання українських ікон у світі.

Завданням статті є висвітлення двох протилежних образів – раю та пекла – у контексті дослідження джерельної інформації з іконографії Страшного суду, її символічного значення, зокрема у виявленні впливу на образи епохи.

Цікавим є питання про появу самого терміна «Страшний суд», адже в писемних першоджерелах, а саме книзі пророка Даниїла і Євангеліях, про Страшний суд не йдеться, а згадуються лише Друге пришествя та Останній суд. У даному контексті слід розглядати трактування поняття Страшного суду як атмосфери страху і переживань, які викличе Друге

пришествя серед людей. Вже в часи, коли жили отці церкви Василій Великий, Іоанн Златоуст, цей термін побутував у церковних богослужіннях: Молитва 1-а Василя Великого: «...в напутіе живота вечнаго, и во благоприятен ответ на Страшнем судищи Твоём...». Таким чином, можна припустити, що, слухаючи богослужіння, у свідомості вірян викарбовувалося сприйняття Другого пришествя саме як Страшного суду.

У свою чергу ікони Страшного суду часто виконували богословсько-дидактичну функцію. Вони не просто мали показати віруючим наочну картину протистояння добра і зла, а й продемонструвати їм у матеріально-земних образах діаметрально протилежні явища, які були б втілені у символічних образах і морально-етичних категоріях.

Саме це окреслює візію двох шляхів, які відкриває перед кожним християнином Боже провидіння: йти дорогою, що приводить до спасіння й вічного блаженства, або ж своїми вчинками на землі сприяти занпащенню своєї душі, прирікаючи її на вічні муки у пеклі.

Спосіб зображення цих двох протилежних полюсів на іконах Страшного суду має свою систему координат і вироблені прийоми не лише представлення окремих іконографічних мотивів, але й загальної композиційної побудови. Вони базуються на усталеному уявленні про небо (вишину) як місце перебування Бога і Божого Царства (Небесного Єрусалима) і про підземну безодню (низ) як місце страшного пекла й усього, що вороже Богові [3, с. 403]. Цим і пояснюється відповідне розташування окремих мотивів ікони Страшного суду по вертикалі [7, с. 84 – 85].

Крім того, не менш важливим щодо впливу на композиційну побудову таких

ікон було й увявлення про ліву і праву сторони, з якими чітко пов'язані конкретні іконографічні мотиви. У випадку ікони Страшного суду маємо на увазі праву та ліву сторони щодо іконного простору, розташованого по праву чи ліву руку самого Ісуса.

Описуючи Друге пришестя, євангеліст однозначно вказує на пріоритетність правої сторони словами: «... Тоді цар скаже тим, що праворуч нього: прийдіть, благословенні Отця мого, візьміть у спадщину Царство, що було приготовано вам від створення світу» (Мф. 25, 34); «... скаже й тим, що ліворуч: «Ідіть від мене геть, прокляті, у вогонь вічний, приготовлений дияволу й ангелам його» (Мф. 25, 41); «...і підуть ті на вічну кару, а праведники – на життя вічне» (Мф. 25, 46).

Саме тому на іконах Страшного суду по праву руку від Христа, передусім у верхніх ярусах композиції, зображують ті мотиви, що пов'язані з Царством Небесним й тими, хто успадкує це царство. Натомість по ліву руку від Ісуса знаходиться, зі слів Євангелія, гріховна частина світу, яка протиставляється тим іконографічним мотивам, що поміщені по праву руку Ісуса (тобто на лівій половині ікони).

Такими протиставними парами зображень є (зверху вниз):

небесний Єрусалим і скинення у безодню грішних ангелів;

групи праведників й осуджених народів;

рай із групами праведників на чолі з верховними апостолами Петром і Павлом і земний світ, нижче якого безодня пекла з грішниками, яких мучать чорти і Люцифер.

Для змалювання образу пекла у розпорядженні давньоруських майстрів

був цілий ряд символічних прийомів, які об'єднували фігури бісів, монстрів і грішників в одне «диявольське воїнство», яке представляли язичники, еретики та інші слуги диявола.

Візантійська іконографія демонів була набагато стриманішою, на відміну від латинської Європи, майстри візантійського світу частіше за все зверталися до образу ейдолона, про який ітиметься далі.

Зображення павших ангелів простежується на Русі уже з XI ст., однак більшість композицій, у яких вони фігурують, отримують поширення в XII ст. На фресці Страшного суду в церкві Спаса на Нередиці (1199 р.) можна побачити антропоморфного диявола в образі бородатого старця.

Варіації в зображенні диявола і нечистої сили склалися до IX ст. В іконографії українського Страшного суду найчастіше використовувався іконографічний тип ейдолон (з гр. «двійник», «привид»). Крилата фігура переважно чорного кольору почала використовуватися як основний образ диявола і демонів. Прикладами є ікони з с. Мшанець, Старосамбірський район, II пол. XV ст., с. Ванівка, Надсяння, I третина XV ст., з м. Долини, Івано-Франківська обл., XVI ст.; мініатюра з Київської псалтирі, 1397 р. та ін.

Іконографічний тип ейдолонів (демонів-тіней) вдало відображає християнське ставлення до демонів як павших небесних духів, в яких відсутнє світло. Вони бувають страхітливими, а часто просто смішними [1, с. 35]. Такі ейдолони зустрічаються не лише на іконах Страшного суду, але й на інших, зокрема, на українській іконі Микити Бісоборця, де демон постає маленькою, безсилою тінню, на противагу святому.

Інший іконографічний тип зображав демона у вигляді антропоморфної фігури з рисами звіра (рогами, копитами, шерстю), схожого на античного пана. Їхні обличчя, людські вони чи звірині, частіше всього гротескно деформовані: витягнуті, крючковаті чи приплюснуті носи, додаткові паці на животі, руках та інших частинах тіла [1, с. 36–38]. Прикладами є ікони з с. Торки (Радохівщина), 1670 р., с. Трушевичі, Львівська обл., XVI ст.; з Михайлівського Золотоверхого монастиря у Києві, XVII ст.

Іконографія диявола часто зазнає змін. На відміну від більш-менш однотипних ейдолонів, зображення диявола в зооморфному вигляді досить різноманітні. Дослідники середньовічної іконографії звертали увагу на те, що на більшості зображень біси і нечиста сила відрізнялися від інших персонажів своєю характерною зачіскою – здибленим волоссям. Окрім бісів, такими рисами часто наділявся і диявол. Прикладом є зображення диявола у вигляді ейдолона із здибленим волоссям на мініатюрі з Київської псалтирі.

Спробуємо розібратися, яка ж символіка даного художнього прийому. В найрізноманітніших культурах неприбране, розпатлане в різні боки волосся служить атрибутом негативних персонажів і означає кордон між цивілізацією і варварством, своїм і чужим. В античному мистецтві здиблене волосся вирізняло елліна від варвара, людину від злого духа. Розпущене чи здиблене волосся часто символізувало хаотичну силу, гнів, злість. А в християнській інтерпретації розпатлане волосся було ознакою гніву, одного із смертних гріхів. Незважаючи на те, що в іконографії з часом відбувалися певні еволюційні зміни, здиблене волосся залишалося чи не найголовнішою ознакою демонів і диявола.

Оскільки образ ейдолона часто був загальним і для диявола, і для бісів, то найпростіший спосіб вирізнити головну фігуру серед інших демонів – зобразити її більшою за інших. Як відомо, в іконографії розмір фігури диктується не її положенням у просторі, а місцем, яке вона займає в ієрархії персонажів. Відповідно диявол вирізняється від простих демонів

за допомогою укрупнення образу. Один із прикладів – сцена Страшного суду на мініатюрі Київської псалтирі 1397 р. Пізніше такий тип зображення диявола з'являється на Мшанецькій іконі XV ст. та інших іконах Страшного суду.

Ще один «маркер», який виділяє диявола серед іншої нечистої сили, – це борода, яка теж стала певною

Фрагмент ікони Страшного суду XVI ст.
з м. Долина Івано-Франківської обл.

ознакою ієрархічного становища демона.

Досить часто на українських іконах Страшного суду диявол, услід за візантійськими моделями, став зображатися як бородата фігура з хохлом, закована в кайдани. Диявол возсідає на зооморфному монстрі, що часто знаменує пекло [2, с. 98 – 100].

Таким чином, образ диявола на українських іконах Страшного суду XIV – XVII ст. постає у різних варіаціях:

у вигляді фігури сірого кольору з трьома обличчями, яка сидить на триголовому звірі та Іудою на руках;

у вигляді демона з рогами і піднятим дибки волоссям;

у вигляді чорного силуету ангела-ейдолона з крилами і здібленим догори волоссям.

Майже завжди диявол змальовується на руках з маленьким Іудою. Чомусь в українській іконографії Страшного суду прийнято ототожнювати образ Антихриста та Іуди. Можливо, тому, що в Святому Письмі Іуду названо «сином погібелі» (Ін. 17:12). Крім того, даний сюжет може перегукуватися з тематикою народження маленького Ісуса, який проповідував добро, і Антихристом, який буде нести зло. Часто поряд з фігуркою можна побачити напис «Іуда», який зустрічається на фресках і мініатюрах. Його знаком може виступати і невеличкий мішечок, який він тримає в руках, що нагадує про гріх, зроблений за життя: Іуда навіть у пеклі вимушений тримати свої тридцять срібняків [5, с. 89].

Фрагмент ікони Страшного суду другої половини XVI ст.
з с. Трушевичі Львівської обл.

Загалом слід відзначити, що диявол з Іудою практично завжди співіснують з третім персонажем – пеклом. Ідея про те, що пекло – не тільки просторовий локус і стан грішної душі, але й самостійний «герой», була продиктована літургійними текстами і богословською літературою, де говориться про «чрево», «утроб» пекла і т. д. В деяких текстах «пекло» виступає в ролі активного демонічного створіння. Яскравим прикладом є Євангеліє від Никодима, де пекло сперечається з дияволом, переконуючи його не вбивати Христа, тому що він зруйнує владу диявола, зруйнує ворота пекла і введе душі праведних. В іконографії пік популярності пекла як незалежного персонажа припадає на XVI – XVII ст. Його зображують у вигляді величезної голови, пащі, двоголового звіра [6, с. 187–190].

Тепер перейдемо до розгляду і класифікації грішників, гріхів та пекельних мук. За допомогою порівняння ікон Страшного суду у систематизованих таблицях можна виділити найактуальніші гріхи для кожного окремого періоду.

Датування, ст.	Назва ікони, мініатюри Страшного суду	Класифікація грішників і покарань
XIV	Мініатюра з Київської псалтирі. 1397 р.	Немає чіткої деталізації. Зображено лише невеличку групу людей у пекельному вогні.
XV	з с. Мшанець, Старосамбірський р-н з с. Ванівка, Надсяння	<u>Покарання:</u> черв невиспний; скрегіт зубів; вогонь негасимий; зима незігріваюча. <u>Грішники:</u> чародійка, розбійник, заздрісник, душогубець, корчмарка, наклепник, блудник, п'яниця.
XVI	з м. Долини, Івано-Франківська обл., з Великої Лінини з с. Вовче з с. Трушевичі, Львівська обл., з Вільшаниці з Багнуватого	<u>Покарання:</u> черв невиспний; скрегіт зубів; вогонь негасимий; зима незігріваюча; тьма. <u>Грішники:</u> злодій, перелюбник, шинкарка та п'яниця (часто виділяється окрема сцена). ¹ Чародійка. Музикант з дудкою. Ті, хто перейшов в іншу віру. ² Блудник, блудниця, лжесвідок, мельник, мірочник, сріблолюбець, танцівниця, відчайдух, убивця, дітогубця. Той, хто лінувався вставати рано до церкви. ³ Взагалі багато у лаві грішників жінок. По ліву сторону від Христа зображено представників різних народів – євреїв, турків, татар, греків, німців і навіть темношкірих, яких веде Мойсей на суд Божий.
XVII – XVIII	з с. Торки (Радехівщина) з Дрогобича з с. Молдовсько, Львівська обл., автор М. Шестакович з Михайлівського Золотоверхого монастиря з Києва. Гравюра з с. Лужки Чернігівської обл. (ІР. НБУВ. – Ф. 279, № 1680) з каплиці. Острог	<u>Покарання:</u> черв невиспний; скрегіт зубів; вогонь негасимий; зима незігріваюча; тьма. <u>Грішники:</u> шинкарка, лихвар, чародійка, танцівниця, перелюбник, багач, п'яниця, баба відьма, «що в церкву не ходив», злодій, табачник. На одній із ікон (ІР. НБУВ. – Ф. 279, № 1680) різний розмір шрифту грішників і гріхів: <u>маленький:</u> ткач, швець, коваль, табачник, музика, баби-шептухи, мельник. <u>Середній:</u> заздрість, прелюбодіяння. <u>Великий:</u> кровопивця, багач, чидьви. На іконі з Михайлівського Золотоверхого монастиря у пекельному полум'ї зображено і народи, які тільки йдуть на суд. Надписів над грішниками немає, але народи можна ідентифікувати за одягом: турки, євреї та ін.

¹ Сцена з корчмаркою: праворуч від стола з бочкою й посудом стоїть жінка у червоній спідниці з білою запаскою, чорній корсетці й чорному головному уборі. Перед столом – п'яниця, якому чорт ле в рот напій. Лівіше від сцени з корчмаркою – мотив сповіді (праворуч від сидячого священика – каєнник, за яким чорт, що відволікає його від сповіді (так пояснює напис)).

² Два чорних чорти ведуть до пекла шість оголених людей. Поруч музикант грає на волінці. Напис пояснює: «Перекрести, що в ляцкую віру кристят або в которую дияволи их приводять, біючи до муки».

³ На іконі з Багнуватого з'являється ще один мотив, який окреслюється написом: «Сей чоловік спить, а піп до церкви звонить, дияволи його присипляють». Напис на пізнішій іконі з Плав'я сповіщає, що «чоловік лінивий спить, коли до церкви дзвонять, а диявол йому очі замазує».

Таким чином, образ пекла постає на іконах у нерозривному зв'язку з демонами, дияволом та Іудою, образи яких еволюціонували, змінювалися та доповнювалися, але зберігали своє символічне значення. Пекло на страшносудних іконах у більшості випадків знаменує окремого персонажа у вигляді пащі гієни. Загалом образи нечистої сили поставали у двох видах: демонів-тіней-ейдолонів та антропоморфних фігур, у яких іконописець міг більше втілити свою фантазію. У зображенні мук і класифікації грішників можна спостерігати надзвичайний вплив народного духу, характеру і світогляду. Звичайно, прослідковується верифікація з писемними джерелами, але з текстів беруться до уваги лише ті гріхи, які найбільше непокоїли соціум. Наприклад, дуже рідко зустрінеш такий гріх, як лихослів'я, натомість гріх чародійства, блудництва, п'янства – чи не на кожній іконі.

Тепер розглянемо співіснування на страшносудних іконах двох образів раю – земного і небесного, де земний рай знаменує місцеперебування праведних душ до Страшного суду, а небесний – після. Такий подвійний образ раю зайняв своє місце як в іконографії, так і в писемних джерелах.

Зазвичай земний рай постає у вигляді прямокутного простору з деревами, в оточенні вохристих високих мурів з шатровидно завершеними вежами. У верхній частині раю на прямокутному престолі сидить Богородиця з розкритими перед грудьми долонями рук; біля неї – архангели Михаїл і Гавриїл; нижче сидять праотці Авраам, Ісаак, Яків. За ними – висока вежа-брама до раю. Біля її дверей із зовнішнього боку стоїть апостол Петро, що вставляє ключ у замок; за

апостолом група праведників, що прямують до раю. Небесний рай змальовується у вигляді Небесного Єрусалима (за пророцтвами апостола Іоанна), біля воріт якого стоять Богородиця та інші святі.

У даному контексті рай земний знаменує Малу есхатологію, в той час як небесний – Велику. Дослідивши поширеність існування цих образів на іконах Страшного суду шляхом зіставлень і порівнянь, можна зробити висновки про те, що хвилювало соціум більше: доля душі після смерті чи Друге пришествя.

Тепер звернемося до писемних апокрифічних джерел, які змальовують уявлення про рай у вірян:

«Житіє Макарія Александрійського», «Житіє Василя Великого», «Откровеніє Мефодія Патарського» подають опис саме земного раю, де душа померлої людини бачить Авраама, Ісаака і Якова та інших патріархів, пророків, мучеників і святих.

«Відповіді Афанасія Антіоху» – рай розміщений на східній стороні, яка приймає до Індії.

«Видіння апостола Павла» – праведна душа потрапить до раю, де ріки течуть з молоком і медом, де кожне дерево щороку приносить плоди.

«Питання Іоанна Богослова Господу на горі Фаворській»: «відкриється рай і стане вся земля раєм... відтоді не буде хвороб чи печалі, ні сльози, ні пам'яті злої і братоубивства» [4, с. 571].

«Ходіння Зосими до рахманів» – рай уявлявся частиною землі, але знаходився він десь на пограниччі.

«Ходіння Агапія в рай» – рай у вигляді неприступної гори, що випромінює світло. «І пропливши через море побачив Агапій 12 апостолів і плоди райські

і спів пташок райських». Ходіння в рай слід сприймати не буквально, а як алегорію, адже досягнення райського життя можливе лише шляхом монашої аскези. Тому земний рай символізує монастир. І смерть Агапія в раю знову ж таки є протиставленням смерті у монастирі [4, с. 646 – 647].

«Житіє Макарія Римського» – рай Божий оточують два гради: залізний і мідний. Огорожу стережуть херувими і серафими, яким дано зброю полум'яну,

щоб огородити райську обитель від земних прибульців [4, с. 648].

Таким чином, у писемній традиції побутують різноманітні традиції опису раю, як у вигляді райського саду, так і Божого града. В іконографії образ земного раю змальовується на всіх іконах Страшного суду, а два образи – не завжди. І майже ніколи не зображується сам по собі образ Небесного Єрусалима. Для підтвердження думки наведена таблиця.

Поширення образу раю на українських іконах Страшного суду

Датування	Образ лише земного раю	Образ лише небесного раю	Два образи раю (земний і небесний)
XIV ст.	на 1 іконі	відсутній	
XV ст.			на 2 іконах
XVI ст.	на 2 іконах		на 2 іконах
XVII ст.	на 3 іконах		на 1 іконі
XVIII ст.			на 1 іконі

Отже, лоно Авраама у XV – XVI ст. символізує на українських іконах місце перебування душ праведників до Страшного суду, а град Єрусалим, який з'являється у XV ст., – небесний рай. Звичайно, робити на основі цього висновки про те, що український соціум не хвилювала тематика Великої есхатології не варто, адже на іконі існує багато інших взаємопов'язаних елементів, що можуть асоціюватися саме з Другим пришествям. Можна лише припустити, що вірян більше цікавило те місце, куди потрапить душа відразу після смерті. До того ж, якщо брати до уваги зображення раю на візантійських іконах, які поєднували в собі лише ідею Другого пришествия, можна побачити, що рай на них зображено саме у вигляді райського

саду. Тому, змальовуючи на іконах лише образ земного раю, іконописець дотримався канонів, адже візантійські ікони виступали за зразок. Та й сама назва ікони Страшного суду говорить про винесення на перший план саме ідеї Другого пришествия. Питання полягає в тому, чому і для чого з'явився інший образ раю на іконах: чи це було звичайним запозиченням (у російській іконографії також співіснували два образи раю), чи викликано історичними подіями, які вплинули на зміну іконографії.

Здійснена у роботі систематизація іконографії Страшного суду XIV – XVII ст. дала можливість предметно з'ясувати періоди, форми, еволюцію, повноту поширення певних сюжетів на теренах України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антонов Д., Майзульс М. Демоны и грешники в древнерусской иконографии. Семиотика образа. – М., 2011. – 384 с.
2. Махов А. Е. Средневековый образ: между теологией и риторикой. – М., 2011. – 256 с.
3. Майорова Н., Скоков Г. Русская иконопись. Сюжеты и шедевры. – М., 2007. – 541 с.
4. Мильков В. В. Древнерусские апокрифы. – Санкт-Петербург, 1999. – 896 с.
5. Нежива Л. Українське літературне бароко. – Луганськ, 2011. – 179 с.
6. Свенцицька В. Українське народне малярство XIII – XX ст. Світ очима народних митців. – К., 1991. – 302 с.
7. Сидор О. Ікона Страшного Суду з Вільшаниці // Літопис Національного музею у Львові. – 2001. – № 2 (7).

REFERENCES

1. ANTONOV, D. & MAYZULS, M. (2011) *Demons and Sinners in Old Russian Iconography. Semiotics of the Image*. Moscow, 384 p. [in Russ.]
2. MAKHOV, A. (2011) *The Medieval Image: between Theology and Rhetoric*. Moscow, 256 p. [in Russ.]
3. MAYOROVA, N. & SKOKOV, G. (2007) *The Story of Russian Icons*. Moscow, 541 p. [in Russ.]
4. MILKOV, V. (1999) *Old Russian Apocryphas*. St. Petersburg, 896 p. [in Russ.]
5. NEZHYVA, L. (2011) *The Ukrainian Literary Baroque*. Luhansk, 179 p. [in Ukr.]
6. SVENTSYTSKA, V. (1991) *Ukrainian Folk Painting of the XIII – XX Centuries. The World through the Folk Artists' Eyes*. Kyiv, 302 p. [in Ukr.]
7. SYDOR, O. (2001) The Icon of the Last Judgment from Vilshanytsia. *Litopys Natsionalnoho muzeiu u Lvovi*. No 2 (7).

D. Hryhorak, A. Hryhorak

***The Images of Heaven and Hell in the XV–XVII Centuries
Ukrainian Last Judgment Iconography***

Abstract

During the research of icons of the Last Judgment we meet a rather wide range of problems as they represent different aspects of life, namely, world outlook, everyday life conditions, foreign influences, eschatological expectations etc.

The novelty of the article is in systematization of the XIV – XVII centuries Ukrainian Last Judgment icons in the context of eschatological fears. The authors presented a table which was compiled considering the time range, regional and subject features. This analysis allows the evolution, special features and differences of the Last Judgment images for icons of various periods to be retraced. A question of emergence of the name of the Second Coming seems to be quite interesting as the source materials don't contain information on the Last Judgment, thus the symbolism of the notion should be examined. Besides, it was constantly mentioned during the church services; when believers heard about the Last Judgment they felt fear and repentance. Those ideas were fixed in iconography through completely opposite images of heaven and hell.

The image of hell appears in a close connection with the demons, the devil and Judas; their shapes have been changed and completed, but they always kept their permanent symbolic meaning.

The image of heaven appears in both earthly and heavenly forms. It is interesting that earlier there was not particular attention to the various versions of location of the images, because along with a large and small eschatology there is a special place for righteous before and after the Last Judgment, namely Abraham's bosom and Heavenly Jerusalem. Domination of one image over the other could testify about the changes of beliefs of the Ukrainian society.